

Sytuacja rynkowa i konkurencyjność spółdzielni w Polsce na przełomie XX i XXI stulecia

Piotr Grzegorzewski, dr
Kolegium Zarządzania i Finansów SGH

1. Wstęp

Prezentowany artykuł zawiera wyniki oraz wnioski z badań empirycznych przeprowadzonych w 2001 roku, w ramach których dokonano sondażu opinii kadr kierowniczych spółdzielni. Sondaż dotyczył aktualnych opinii kadr zarządzających spółdzielniami na temat koniunktury gospodarczej na przełomie stuleci w polskich spółdzielniach.

Badania te zrealizowano¹ w spółdzielniach działających w miastach („Społem” PSS, czyli spółdzielnie spóżywców) oraz w spółdzielniach funkcjonujących na terenach wiejskich (spółdzielnie mleczarskie i spółdzielnie „Samopomoc Chłopska”). Profil działania tych spółdzielni, pomimo że funkcjonują one w różnych środowiskach, związany jest w całości lub częściowo z produkcją lub handlem artykułami spożywczymi.

Ze względu na to, że kadry zarządzające spółdzielniami mają wiele informacji dotyczących zarówno kondycji ekonomicznej tych spółdzielni, jak i zjawisk zachodzących w szeroko pojętym otoczeniu gospodarczym, ich opinie w wielu istotnych kwestiach mogą mieć charakter ekspercki i służyć do monitorowania oraz określania zmian kierunków działalności gospodarczej.

Wśród bardzo wielu istotnych, aktualnych problemów, z którymi mają bezpośrednią styczność spółdzielnie stanowiące specyficzną formę organizacyjno-własnościową prowadzenia działalności gospodarczej, jako przedmiot zainteresowań badawczych wybrano między innymi, możliwe do pozyskania w drodze sondażu opinii materiały empiryczne dotyczące:

- zdolności wytwórczych spółdzielni oraz ich profilu wytwarzania,
- sytuacji rynkowej spółdzielni oraz poziomu ich konkurencyjności.

Podstawową metodą zbierania informacji i sondowania opinii była technika ankietowa. Formularz ankiety był anonimowy i zawierał dwanaście pytań, a w jego metryczce umieszczono osiem pytań, z czego pięć dotyczyło cech respondenta, a trzy — cech spółdzielni stanowiącej miejsce zatrudnienia. Dobór poszczególnych spółdzielni do badań był losowy.

¹ Szerzej na temat metodyki badań zob.: [Grzegorzewski, 2000; Grzegorzewski, 2001]. Wymienione opracowania powstały w wyniku badań statutowych w KZiF SGH.

Do momentu zakończenia empirycznej części badań na 900 ankiet rozdysponowanych wśród kadr zarządzających spółdzielniami otrzymano zwrot 195 formularzy (co stanowiło 21,66% egzemplarzy przekazanych respondentom). Wszyscy ankietowani zajmowali stanowiska prezesów spółdzielni.

2. Charakterystyka respondentów oraz spółdzielni

Z analizy danych zawartych w ankietach wynika, że w badanych spółdzielniach obsadę stanowisk prezesów stanowiły osoby na ogół w wieku od 40 do 59 lat, charakteryzujące się wieloletnim doświadczeniem w pełnieniu obowiązków kierowniczych w spółdzielniach. Prawie dwie trzecie prezesów spółdzielni mleczarskich posiadało wykształcenie wyższe magisterskie, w spółdzielniach spożywców prawie co drugi respondent uzyskał wykształcenie wyższe na poziomie magisterskim, a w spółdzielniach „Samopomoc Chłopska” — jedynie co piąty ankietowany. Wykształceniem o profilu ekonomicznym legitymowało się około 70% badanych w spółdzielniach spożywców, 56% w spółdzielniach „SCh” i około 42% uczestników sondażu w spółdzielniach mleczarskich (w których taki sam odsetek naczelnej kadry kierowniczej charakteryzował się wykształceniem o profilu rolniczym).

Analizując lokalizację reprezentowanych w próbie badawczej rodzajów spółdzielni, można było zauważyć wyraźne różnice. Wszystkie spółdzielnie spożywców prowadziły działalność na terenach miast, w miastach posiadało swoje siedziby także 86% badanych spółdzielni mleczarskich i 64% spółdzielni „Samopomoc Chłopska”.

W wyniku przetworzenia materiału empirycznego stwierdzono, że w próbach spółdzielni „Samopomoc Chłopska” i „Społem” PSS przeważały małe lub średnie spółdzielnie zrzeszające od 11 do 600 członków, natomiast do spółdzielni mleczarskich należało na ogół ponad 1000 członków.

Interpretacja wyników sondażu² potwierdziła znaną z wielu wcześniejszych analiz prawidłowość, że przedsiębiorstwa spółdzielcze są z reguły niewielkimi zakładami pracy, które na podstawie kryterium zatrudnienia można zakwalifikować do sektora małych i średnich przedsiębiorstw. W latach 1997–2001 stan zatrudnienia nieprzekraczający 10 osób okazał się charakterystyczny dla od 2 do 13% spółdzielni „SCh”, w od 35 do 40% z nich liczebność personelu kształtowała się na poziomie od 11 do 50 pracowników, a w od 52 do 57% takich spółdzielni zatrudnienie wynosiło od 51 do 250 osób. Z otrzymanych informacji wynika również, że w tym okresie w od 5 do 8% spółdzielni spożywców pracowało nie więcej niż 10 zatrudnionych, od 5 do 25% „Społem” PSS stanowiło miejsce pracy dla od 11 do 50 osób, a w od 38 do 48% takich spółdzielni stan zatrudnienia kształtował się na poziomie od 51 do 250

² W trakcie przeprowadzonych w 2001 roku badań empirycznych zwrócono się do prezesów spółdzielni z prośbą o ujawnienie opinii na temat kształtowania się analizowanych zjawisk w latach 1997–2001 lub 2000–2001 oraz o próbę dokonania prognozy na rok 2002. Szczegółowe informacje na ten temat są zawarte w objaśnieniu do każdego pytania.

pracowników. Załogą o liczebności od 51 do 250 osób charakteryzowało się w tym okresie 28% spółdzielni mleczarskich, a od 251 do 500 zatrudnionych liczyło 22% z nich, stanowiąc w aspekcie zatrudnienia duże przedsiębiorstwa.

W próbie badawczej dominowały spółdzielnie osiągające roczny przychód w wysokości od 5 do 50 mln zł, wypracowujące roczny dochód ogólny nieprzekraczający progu 1 mln zł oraz dodatni wskaźnik rentowności nie wyższy niż 5%.

Warto też podkreślić, że respondenci z reguły twierdzili, że w 2002 roku nie nastąpią zmiany poziomu charakteryzowanych wielkości.

3. Sytuacja rynkowa spółdzielni i ich konkurencyjność

Celem pierwszego pytania dotyczącego tej problematyki było określenie zmian liczby producentów lub dostawców oferujących podobny do spółdzielni, w których zatrudnieni byli respondenci, asortyment towarów lub usług. Pytanie dotyczyło lat 1997–2002.

W od 29 do 61% spółdzielni „Samopomoc Chłopska” dostrzeżono zwiększenie liczby podmiotów konkurencyjnych, jednak od 1998 roku przy ocenie tego zjawiska zaznaczyła się wyraźna tendencja spadkowa. Nie zaobserwowano jakichkolwiek zmian w tym zakresie w od 8 do 32% tych spółdzielni (widoczny z roku na rok wzrost), a spadek liczby podmiotów konkurencyjnych zauważono w od 8 do 32% spółdzielni tego rodzaju z tendencją do coraz bardziej zdecydowanego spadku od 1998 roku.

W od 55 do 78% „Społem” PSS (z tendencją spadku od 1998 roku) zaobserwowano wzrost liczby podmiotów oferujących zbliżony asortyment produktów. Nie zauważono jakichkolwiek zmian co do tej kwestii w od 18 do 43% spółdzielni spożywców, a spadek liczby konkurentów dostrzeżono w od 3 do 10% tych spółdzielni (z zaznaczającą się tendencją wzrostową).

W przypadku spółdzielni mleczarskich wzrost liczby producentów lub dostawców zbliżonego asortymentu wyrobów lub usług zauważony został w od 50 do 61% tych spółdzielni, a brak zmian w tym zakresie — w od 8 do 58% spółdzielni (zdecydowana tendencja spadkowa przewidywana była dopiero na lata 2001–2002). Natomiast zmniejszenie liczby konkurentów dostrzeżono w od 0 do 42% spółdzielni mleczarskich (z zaznaczającą się bardzo wyraźnie od 1999 roku tendencją wzrostową).

Otrzymane z badanych spółdzielni informacje mogą zatem wskazywać na zaostrzenie się walki konkurencyjnej i postępującą stopniowo eliminację jej uczestników, niebędących w stanie sprostać rosnącym wymaganiom klientów.

Dążąc do uściślenia informacji przekazanych na temat liczby konkurentów, respondentom zadano następne pytanie, którego celem było określenie form organizacyjno-prawnych podmiotów gospodarczych, które według ich oceny były, są i będą głównymi konkurentami dla ich spółdzielni w latach 2000–2002.

Od 89 do 95% prezesów spółdzielni „Samopomoc Chłopska” (z tendencją spadkową) dostrzeżało zagrożenie konkurencyjne ze strony firm prywatnych

będących własnością pojedynczych osób, a znacznie mniejsza ich liczba (od 22 do 27% z tendencją wzrostu) uznała, że źródłem zagrożenia konkurencyjnego są dla ich spółdzielni przedsiębiorstwa zagraniczne w Polsce; jeszcze niższy ich odsetek (10–11%) dostrzegał w tej roli spółki. Nie przypisywano w tym przypadku znaczenia przedsiębiorstwom państwowym (3–5% wskazań z tendencją do spadku) i przedsiębiorstwom zagranicznym importującym do Polski oraz innym spółdzielniom. Podmioty te wskazało po 2–3% badanych, a około 2% wskazało na fundacje lub próbowało odpowiedzieć inaczej na to pytanie.

W spółdzielniach konsumenckich (spożywców) stwierdzono, że firmy prywatne należące do pojedynczych osób stanowiły zagrożenie konkurencyjne dla od 45 do 75% takich spółdzielni, jednak dała się w tym przypadku zaobserwować zdecydowana tendencja do spadku poczucia zagrożenia ze strony tej kategorii podmiotów. Natomiast odwrotną tendencję zaobserwowano w przypadku oceny zagrożenia ze strony przedsiębiorstw zagranicznych w Polsce. W 2000 roku 48% respondentów wskazało na ten rodzaj podmiotów, w roku 2001 już 68% osób oczekiwało zagrożenia z ich strony, a 73% badanych było skłonnych uznać, że w roku 2002 te właśnie podmioty będą stanowiły główne zagrożenie dla ich spółdzielni. Temu zjawisku towarzyszył tylko umiarkowany wskaźnik ocen zagrożenia ze strony spółek (28–33%), tylko 8% badanych jako głównych rywali rynkowych wskazywało inne spółdzielnie, a jedynie 5–10% z nich uznało, że były to przedsiębiorstwa zagraniczne importujące do Polski (z tendencją do wzrostu). Nikt nie wskazał w tym przypadku na istnienie jakiegokolwiek zagrożenia konkurencyjnego ze strony przedsiębiorstw państwowych lub fundacji.

Natomiast dla 75–86% spółdzielni mleczarskich w badanym okresie głównymi konkurentami według oceny ich prezesów były właśnie inne spółdzielnie, od 44 do 58% respondentów z tych spółdzielni podkreślało, że istotną ich zdaniem konkurencję stanowiły przedsiębiorstwa zagraniczne w Polsce, a od 47 do 58% ankietowanych podkreślało znaczenie zagrożenia konkurencyjnego ze strony przedsiębiorstw zagranicznych importujących do Polski. Firmy prywatne będące własnością pojedynczych osób jako godni uwagi rywale rynkowi postrzegane były przez od 33 do 44% respondentów ze spółdzielni mleczarskich (z tendencją do lekkiego wzrostu), a spółki mogły taką właśnie rolę odgrywać zdaniem od 19 do 31% z nich (także odczuwalny był wzrost zagrożenia ze strony tych podmiotów). Tylko 3% naczelnej kadry kierowniczej spółdzielni tego rodzaju upatrywało zagrożeń konkurencyjnych ze strony przedsiębiorstw państwowych, ale żaden z prezesów nie wskazał na fundacje.

Z przedstawionych zestawień głównych konkurentów wynika, że opinie prezesów poszczególnych rodzajów spółdzielni oddawały charakterystykę zagrożeń konkurencyjnych, typowych dla środowisk i branż reprezentowanych przez spółdzielnie wchodzące w skład próby badawczej.

Następnie analizie poddano relacje popytu do zrealizowanej oraz przewidywanej w latach 2000–2002 sprzedaży wyrobów i usług wytwarzanych przez spółdzielnie zatrudniające respondentów.

Wśród spółdzielni „Samopomoc Chłopska” popyt niższy od podaży zanotowano w 2000 roku w 61% tych podmiotów, a w latach 2001 i 2002 oczekiwano zaistnienia takiej sytuacji odpowiednio w 67 i w 66% spółdzielni tego rodzaju. W roku 2000 stwierdzono równowagę popytu i podaży w 27% spółdzielni „SCh”, na lata 2001 i 2002 przewidywano taką sytuację odpowiednio w 21 i w 22% tych spółdzielni. Żaden z respondentów nie stwierdził ani nie oczekiwał w latach 2000 i 2001 przewagi popytu nad podażą, a tylko co setny z nich stwierdził, że nastąpi to w 2002 roku. Z około 12% tych spółdzielni nie otrzymano jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie.

W 78% „Społem” PSS w roku 2000 stwierdzono, że popyt zgłoszony przez nabywców był niższy od oferowanej przez te spółdzielnie podaży, takie spostrzeżenia dotyczące roku 2001 zgłoszono aż w 88% tych spółdzielni, natomiast w odniesieniu do kształtowania się tych relacji w roku 2002 w 83% „Społem” PSS uważano, że popyt będzie niższy od podaży. W roku 2000 popyt i podaż były w równowadze zdaniem prezesów 2% tych spółdzielni, ale takiej równowagi nikt nie oczekiwał w 2001 roku, w 2002 roku zaś oczekiwało jej tylko 3% ankietowanych. Natomiast popyt przewyższał podaż oferowaną tylko przez 5% spółdzielni spożywców w roku 2000 i takie relacje pomiędzy tymi kategoriami ekonomicznymi były oczekiwane przez prezesów 5% tych spółdzielni w latach 2001–2002. Innych wyjaśnień w tej sprawie w poszczególnych latach próbowało udzielać od 3 do 5% respondentów.

Około 61% respondentów ze spółdzielni mleczarskich stwierdziło, że popyt na ich wyroby nie osiągnął wielkości podaży oferowanej w 2000 roku i taki stan rzeczy na lata 2001 i 2002 przewidywany był przez odpowiednio 67 i 64% kadr zarządzających tymi podmiotami. Natomiast stan równowagi pomiędzy popytem a podażą zaobserwowano w 2000 roku w co trzeciej takiej spółdzielni, a z 31% tych spółdzielni otrzymano informacje, że taki stan jest oczekiwany w 2001 i 2002 roku. Tylko w przypadku 3% spółdzielni mleczarskich stwierdzono w 2000 roku przewagę popytu nad podażą i w takiej samej liczbie tych podmiotów oczekiwano, że taka sytuacja wystąpi w 2001 roku, a w 6% z nich prognozowano przewagę popytu nad podażą w 2002 roku.

Warto podkreślić, że odpowiedzi ankietowanych potwierdzają dostrzegane w wielu działach gospodarki charakterystyczne trudności związane z malejącym popytem wewnętrznym, będące skutkiem recesji w Polsce u schyłku lat dziewięćdziesiątych i na początku XXI stulecia.

4. Zdolności wytwórcze spółdzielni oraz ich profil wytwarzania

W trakcie prowadzonych badań empirycznych podjęto także próbę określenia przemian zachodzących w zakresie zdolności wytwórczych spółdzielni oraz ich profilu wytwarzania.

W pierwszym pytaniu dotyczącym tej problematyki zwrócono się do respondentów z prośbą o wytypowanie spośród wymienionych w zestawie odpowiedzi tych działań mających związek ze zdolnościami wytwórczymi lub profilem działania ich spółdzielni, które były, są lub będą realizowane w latach 2000–2002. Z porównania wypowiedzi respondentów wynika, że w poszczególnych rodzajach spółdzielni zauważalne były pewne różnice w odniesieniu do proporcji ilościowych występowania wytypowanych w ankiecie zdarzeń mających związek ze zdolnościami wytwórczymi oraz profilem wytwarzania.

W spółdzielniach „Samopomoc Chłopska” utrzymywanie zdolności produkcyjnych na dotychczasowym poziomie w 2000 roku potwierdziło 61% prezesów tych spółdzielni, a na lata 2001 i 2002 planowało je odpowiednio 44 i 45% z nich. Natomiast rozbudowę aparatu wytwórczego umożliwiającą rozwinięcie zdolności produkcyjnych przeprowadzono w 2% takich spółdzielni w roku 2000, takie zamiary dotyczące roku 2001 zgłosiło 5% respondentów, a roku 2002 — już 9% z nich, natomiast rozwinięcie produkcji bez istotnych zmian zdolności produkcyjnych zrealizowano w 2000 roku w co dziesiątej spółdzielni „SCh”, w roku 2001 planowano podjęcie takich działań w 22% takich spółdzielni, a w roku 2002 — tylko w 12% z nich. Rozwinięcie zdolności produkcyjnych oraz zwiększenie produkcji w roku 2000 zgłosili ankietowani tylko z 3% spółdzielni „SCh”, a zamierzano dokonać takich posunięć w latach 2001 i 2002 odpowiednio w 5 i 7% spółdzielni tego rodzaju. Realizacja innych inwestycji niewpływających na zdolności wytwórcze była prowadzona w 2000 roku w 17% spółdzielni „SCh”, a na lata 2001 i 2002 zamierzano ją przeprowadzić odpowiednio w 13 i 15% takich spółdzielni. Do przeprowadzenia wyprzedaży niektórych składników majątku produkcyjnego w roku 2000 przystąpiło około 19% prezesów spółdzielni „SCh”, na rok 2001 planowano taką wyprzedaż w 21% spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, a na rok 2002 w 17% z nich. Zmniejszenie produkcji miało miejsce w 2000 roku w 7% tych spółdzielni, a na lata 2001 i 2002 planowano podjęcie działań ukierunkowanych na ten skutek w 15% spółdzielni „SCh”.

Wśród poddanych badaniom „Społem” PSS stwierdzono, że w co drugiej spółdzielni w 2000 roku utrzymywano dotychczasowe zdolności produkcyjne, w 2001 roku zamierzano utrzymać taki stan w 55% tych spółdzielni, a w roku 2002 — w 43% z nich. Tylko w co dziesiątej spółdzielni tego rodzaju zrealizowano w latach 2000 i 2001 zamiar rozwinięcia zdolności produkcyjnych oparty na rozbudowie aparatu wytwórczego, a na 2002 rok przewidywano podjęcie takich działań w 15% tych podmiotów. Natomiast rozwijanie produkcji bez istotnych zmian zdolności produkcyjnych miało miejsce w 2000 roku w co piątej spółdzielni spożywców, na lata 2001 i 2002 planowano je w 30% takich spółdzielni. W żadnej ze „Społem” PSS nie podejmowano w 2000 roku rozwijania zdolności produkcyjnych i zwiększenia produkcji, a działania mające na celu uzyskanie takiego stanu planowano na 2001 rok w 8% takich spółdzielni, na 2002 rok — w 13% z nich. W co dwudziestej „Społem” PSS w roku 2000 zrealizowano inne inwestycje niewpływające na zdolności wytwórcze, w roku

2001 zamierzano przeprowadzić takie działania w 8% takich spółdzielni, a w roku 2002 — w 15% z nich. Natomiast wyprzedaż niektórych składników majątku produkcyjnego w latach 2000–2002 była prowadzona lub planowana w co ósmej spółdzielni spożywców, a zmniejszenie produkcji w tym okresie — w co dwudziestej z takich spółdzielni.

Analizując działania podejmowane w latach 2000–2002 w spółdzielniach mleczarskich, stwierdzono, że w 78% z nich w 2000 roku utrzymano dotychczasowe zdolności produkcyjne, utrzymanie ich w 2001 roku na takim poziomie planowano w 44% tych spółdzielni, a w roku 2002 — w 31% z nich. W 2000 roku tylko 11% spółdzielni tego rodzaju rozwijało zdolności produkcyjne, rozbudowując aparat wytwórczy, w 2001 roku podjęcie takich działań planowano w 28% spółdzielni mleczarskich, a w 2002 roku — tylko w 11% z nich. Natomiast rozwinięcie produkcji bez istotnych zmian zdolności produkcyjnych w 2000 roku przeprowadzono w 8% spółdzielni mleczarskich, a na lata 2001 i 2002 przewidywano je odpowiednio w 22 i 39% takich spółdzielni. W 2000 roku w żadnej ze spółdzielni tego rodzaju nie rozwijano zdolności produkcyjnych, zwiększając jednocześnie produkcję, w 2001 roku podjąć takie działania zamierzano jedynie w 6% spółdzielni mleczarskich, a w roku 2002 w co czwartej z nich. Inne inwestycje niemające związku ze zdolnościami produkcyjnymi były w 2000 roku realizowane w 14% spółdzielni mleczarskich, na rok 2001 takie inwestycje planowano w 36% takich spółdzielni, a na rok 2002 — w 31% z nich. Wyprzedaż niektórych składników majątku produkcyjnego w roku 2000 prowadzona była w co czwartej spółdzielni mleczarskiej z próby badawczej, a na lata 2001 i 2002 planowano ją odpowiednio w 36 i 14% tych spółdzielni. Niepokojąco przedstawiają się dane dotyczące zmniejszenia produkcji. W 2000 roku działanie takie podjęto w 6% spółdzielni mleczarskich, w 2001 roku planowano je w 11% z nich, a w roku 2002 — już w 17% takich spółdzielni.

Z wypowiedzi wywodzących się z poszczególnych rodzajów spółdzielni objętych ankietą można wyciągnąć wniosek, że znacząca część spółdzielni napotkała w praktyce bariery uniemożliwiające wykorzystanie posiadanych dotychczas mocy produkcyjnych, najprawdopodobniej spowodowane spadkiem tempa rozwoju gospodarczego i pojawieniem się zjawisk kryzysowych w gospodarce.

W następnej kolejności przedmiotem zainteresowań badawczych stały się przyczyny wywierające wpływ na zmiany poziomu wytwarzania w latach 2000–2002.

Do głównych przyczyn spadku poziomu wytwarzania w tym okresie w spółdzielniach „Samopomoc Chłopska” według respondentów należało zaliczyć: spadek popytu (40–48% wskazań), przewidywany wzrost poziomu wytwarzania przez innych krajowych (niespółdzielczych) producentów (12–15% wskazań), przewidywany wzrost importu (5–10% wskazań), a także przewidywany wzrost kosztów surowców i półfabrykatów krajowych oraz importowanych, przewidywany wzrost kosztów zatrudnienia i spadek cen wyrobów importowanych.

wanych. Do nielicznych czynników zachęcających do wzrostu poziomu wytwarzania w przyszłości prezesi tych spółdzielni zaliczyli: obniżenie kosztów zatrudnienia i wyższą podaż wykwalifikowanej siły roboczej.

W „Społem” PSS do głównych przyczyn spadku poziomu wytwarzania prezesi tych spółdzielni zaliczyli: spadek popytu (13–20% wskazań), przewidywany wzrost kosztów surowców i półfabrykatów krajowych, przewidywany wzrost poziomu wytwarzania przez innych (niespółdzielczych) krajowych producentów (3–10% wskazań), przewidywany wzrost importu oraz przewidywany wzrost kosztów surowców i półfabrykatów z importu. Wśród znacznie rzadziej wymienianych przyczyn skłaniających w przyszłości do wzrostu poziomu wytwarzania w spółdzielniach spożywców uwagę zwróciły jedynie: wyższe ceny wyrobów importowanych, prowadzona rozbudowa własnego aparatu wytwórczego, przewidywane zmniejszenie importu oraz przewidywane zmniejszenie poziomu wytwarzania przez innych (niespółdzielczych) krajowych producentów, a także przewidywane obniżenie kosztów zatrudnienia i wyższa podaż wykwalifikowanej siły roboczej.

Tak jak i w pozostałych rodzajach badanych spółdzielni, respondenci w spółdzielniach mleczarskich znacznie częściej wskazywali na przyczyny aktualnego oraz przewidywanego w tym okresie spadku poziomu wytwarzania niż na przyczyny ewentualnego wzrostu. Najważniejszą przyczyną (28–47% wskazań z tendencją wzrostową) okazał się spadek popytu, przewidywany wzrost importu (19–39% z tendencją wzrostową) i spadek cen wyrobów innych spółdzielni w kraju (14–33% z wyraźną tendencją wzrostową) oraz możliwy wzrost poziomu wytwarzania w tych spółdzielniach i spadek cen wyrobów innych krajowych (niespółdzielczych) producentów. Natomiast do przyczyn ewentualnego wzrostu poziomu wytwarzania ankietowani zaliczyli: wzrost popytu (11–50% wskazań z wyraźnie zaznaczającą się tendencją zwykłą), prowadzoną rozbudowę aparatu wytwórczego własnej spółdzielni, przewidywane zmniejszenie poziomu importu (11–42% wskazań), wyższe ceny: wyrobów importowanych, wyrobów innych krajowych (niespółdzielczych) producentów oraz wyrobów innych spółdzielni w kraju, a także: zmiany uregulowań prawnych, obniżenie kosztów zatrudnienia oraz wyższą podaż wykwalifikowanej siły roboczej, obniżenie poziomu wytwarzania przez inne spółdzielnie w kraju oraz przewidywane obniżenie kosztów surowców i półfabrykatów krajowych (oraz znacznie rzadziej także z importu).

W uzyskanym obrazie sytuacji godny uwagi wydaje się wysoki (szczególnie w spółdzielniach wiejskich) udział malejącego popytu wśród wszystkich czynników decydujących o zmianach poziomu wytwarzania w okresie badawczym.

Ostatnim pytaniem ukierunkowanym na pogłębienie wiedzy dotyczącej sfery produkcji wyrobów lub usług w poddanych badaniom spółdzielniach było pytanie dotyczące zmian w profilu wytwarzania wprowadzonych i planowanych w latach 2000–2002.

W 50% spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w 2000 roku nie wprowadzano jakichkolwiek zmian w profilu wytwarzania, a na lata 2001 i 2002 nie planowano takich działań odpowiednio w 42 i 37% takich spółdzielni. We wzrastającym odsetku spółdzielni „Sch” podejmowano lub planowano podjęcie produkcji nowych wyrobów lub usług. W 2000 roku było 30% takich spółdzielni, a w latach 2001 i 2002 miało ich być zgodnie z przewidywaniem ich prezesów odpowiednio 48 i 51%. Natomiast zaniechanie produkcji przestarzałych wyrobów lub usług podjęto w 2000 roku w 8% spółdzielni, w żadnej z nich nie planowano działań ukierunkowanych na ten skutek w 2001 roku, a zmiany takie planowane na rok 2002 dotyczyły jedynie 2% spółdzielni tego rodzaju. W przypadku 7% spółdzielni „Samopomoc Chłopska” zaniechanie produkcji niektórych wyrobów lub usług w latach 2000–2002 było działaniem wymuszonym przez brak możliwości ich sprzedaży. Z około 3–5% takich spółdzielni nie napłynęły informacje na temat zmian profilu wytwarzania.

Brak jakichkolwiek zmian w profilu wytwarzania w 2000 roku charakterystyczny był dla 28% „Społem” PSS, a w latach 2001 i 2002 miał okazać się zdaniem respondentów typowy dla odpowiednio 28 i 23% spółdzielni spożywców. Produkcję nowych wyrobów lub usług podjęto w 2000 roku w 55% spółdzielni tego rodzaju, w 2001 roku planowano takie działania w 60%, a w roku 2002 — w 63%. W 2000 roku w co dziesiątej „Społem” PSS zaniechano produkcji przestarzałych wyrobów lub usług, a w co dwudziestej przewidywano podjęcie takich działań w 2001 roku i w co ósmej w roku 2002. W roku 2000 nie wystąpiła w żadnej z badanych „Społem” PSS konieczność zaniechania wytwarzania jakichkolwiek wyrobów lub usług z uwagi na brak możliwości ich zbytu. Nie przewidywano także wystąpienia takiej konieczności w 2001 roku, a na rok 2002 planowano takie działania tylko w 5% spółdzielni spożywców. Od 3 do 8% respondentów nie udzieliło szczegółowych wyjaśnień na ten temat.

W 2000 roku w 39% spółdzielni mleczarskich nie wprowadzono jakichkolwiek zmian w profilu wytwarzania, a takie zamierzenia na lata 2001 i 2002 miało już jedynie odpowiednio 8 i 3% prezesów takich spółdzielni. Natomiast podjęcie produkcji nowych wyrobów lub usług miało miejsce w 2000 roku w 56% spółdzielni tego rodzaju, działania takie planowano w 58% spółdzielni w 2001 roku i w 69% spółdzielni w 2002 roku. W 2000 roku nie zaniechano produkcji przestarzałych wyrobów i usług w żadnej z poddanych badaniom spółdzielni mleczarskich, ale zamierzano podjąć takie działania w latach 2001 i 2002 odpowiednio w 31 i 22% takich spółdzielni. Nie miały miejsca w 2000 roku i nie były planowane na 2001 rok działania, których celem byłoby przerwanie wytwarzania produktów z powodu braku możliwości ich sprzedaży, a takie zamiary dotyczące roku 2002 ujawnili prezesi 3% spółdzielni mleczarskich. Innych wyjaśnień dotyczących zmian profilu wytwarzania próbowało udzielać od 3 do 6% badanych spółdzielni mleczarskich.

Warto zwrócić uwagę, że niektóre z przemian zachodzących w poszczególnych rodzajach spółdzielni były najprawdopodobniej pochodną działań do-

stosowawczych, których celem było odzyskanie utraconej pozycji rynkowej. Dążenia te próbowano realizować poprzez obniżenie kosztów funkcjonowania i lepsze dostosowanie możliwości wytwórczych oraz struktury asortymentowej do przewidywanych zmian w preferencjach nabywców.

5. Podsumowanie i wnioski

Analizując wyniki sondażu dotyczącego koniunktury w spółdzielniach, można zauważyć odzwierciedlenie niektórych zjawisk zachodzących w otoczeniu gospodarczym spółdzielni wchodzących w skład próby badawczej. Dotyczy to zwłaszcza spadku popytu zgłaszanego przez konsumentów oraz najprawdopodobniej spowodowanych tym zmian w liczbie oraz strukturze podmiotów stanowiących zagrożenie konkurencyjne.

W spółdzielniach „SCh” zaobserwowano spadek liczby oczekiwań, że wzrośnie liczba konkurentów oferujących zbliżony asortyment towarów lub usług. Nie zmieniły się w istotny sposób oczekiwania dotyczące tej kwestii w spółdzielniach mleczarskich, a w malejącej liczbie spółdzielni spożywców oczekiwano zwiększenia liczby konkurentów rynkowych. Natomiast w coraz większej liczbie wszystkich badanych spółdzielni spodziewano się spadku liczby podmiotów o podobnym profilu działania. Warto podkreślić, że braku zmian w tym zakresie spodziewano się we wzrastającej liczbie „Społem” PSS oraz w coraz mniejszej liczbie spółdzielni mleczarskich.

W przypadku spółdzielni „Samopomoc Chłopska” stwierdzono, że oczekiwany jest jedynie minimalny spadek zagrożenia konkurencyjnego ze strony firm prywatnych będących własnością pojedynczych osób, ale nastąpi zauważalny wzrost zagrożenia ze strony przedsiębiorstw zagranicznych w Polsce i niewielki wzrost zagrożenia ze strony spółek. W przypadku spółdzielni mleczarskich zauważalne były pewne sygnały o możliwościach niewielkiego wzrostu konkurencji ze strony przedsiębiorstw zagranicznych w Polsce i importujących do Polski, firm prywatnych stanowiących własność pojedynczych osób i innych spółdzielni oraz zdecydowanie większy — ze strony spółek. W spółdzielniach spożywców oczekiwano natomiast spadku zagrożenia konkurencyjnego ze strony firm prywatnych należących do pojedynczych osób, wzrostu zagrożenia ze strony przedsiębiorstw zagranicznych w Polsce oraz znacznie mniejszego — ze strony spółek i przedsiębiorstw zagranicznych importujących do Polski.

W przypadku oceny relacji pomiędzy popytem a podażą w spółdzielniach „SCh” wystąpił niewielki spadek oczekiwań co do zaistnienia w przyszłości równowagi popytu i podaży oraz wystąpienia nadwyżki podaży nad popytem. Podobne oczekiwania zauważano także w przypadku „Społem” PSS. Natomiast w spółdzielniach mleczarskich dostrzegano minimalny wzrost liczby opinii o braku w przyszłości równowagi rynkowej, w której popyt będzie wyższy od podaży. Cechą charakterystyczną niektórych ocen było jednak bardziej optymistyczne prognozowanie wspomnianych relacji na rok 2002 niż na rok 2001.

Pogorszenie sytuacji gospodarczej w kraju spowodowało w niektórych spółdzielniach próby dostosowania zarówno mocy produkcyjnych, jak i oferty asortymentowej do aktualnych potrzeb rynku.

W badanym okresie w coraz niższej liczbie spółdzielni „Samopomoc Chłopska” planowano utrzymywanie dotychczasowych zdolności produkcyjnych, a coraz więcej tych spółdzielni planowało rozwijać produkcję, rozbudowując aparat wytwórczy lub rozwijając tylko zdolności produkcyjne. Jednak wzrósł także odsetek spółdzielni „SCh”, w których planowano zmniejszenie produkcji. Wśród „Społem” PSS tylko niewiele niższa liczba spółdzielni planowała utrzymywanie dotychczasowych zdolności produkcyjnych, nieznacznie zaś wzrosła liczba spółdzielni, w których zamierzano rozwinąć zdolności produkcyjne lub też rozwinąć produkcję bez istotnych zmian zdolności produkcyjnych, jak również i tych, w których istniały zamiary rozwinięcia zdolności produkcyjnych oraz zwiększenia produkcji. W coraz wyższym odsetku spółdzielni spóżywców zamierzano zrealizować inne inwestycje niewpływające na zdolności wytwórcze. Nie było natomiast większej liczby sygnałów o planowanej wyprzedaży majątku produkcyjnego lub zmniejszeniu produkcji. Zmniejszyła się także i to w sposób zdecydowany liczba spółdzielni mleczarskich, w których planowano utrzymanie istniejących zdolności wytwórczych i wzrosła liczba tych podmiotów, w których zamierzano rozwinąć produkcję bez istotnych zmian zdolności produkcyjnych lub rozwinąć zdolności produkcyjne oraz zwiększyć produkcję. Wzrósł także odsetek spółdzielni mleczarskich, w których istniał zamiar zrealizowania innych inwestycji niewpływających na zdolności produkcyjne, pewnemu zaś zwiększeniu, a następnie wyraźnemu zmniejszeniu uległa liczba spółdzielni planujących wyprzedaż niektórych składników majątku produkcyjnego. Wzrosła także liczba tych spółdzielni, w których zamierzano zmniejszyć rozmiary działalności wytwórczej.

Warto również zwrócić uwagę na to, że w latach 2000–2002 w malejącym odsetku spółdzielni nie wprowadzono lub nie planowano wprowadzenia jakichkolwiek zmian w profilu wytwarzania, wyraźnemu zaś zwiększeniu w tym czasie uległ odsetek spółdzielni, w których podjęto produkcję nowych wyrobów lub usług. Niewprowadzanie jakichkolwiek zmian w profilu wytwarzania okazało się charakterystyczne przede wszystkim dla malejącego odsetka spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, a podejmowanie produkcji nowych wyrobów lub usług — dla coraz wyższej liczby tych spółdzielni. W przypadku „Społem” PSS stwierdzono utrzymujący się względnie stały odsetek spółdzielni (z niewielką tendencją do spadku), w których nie wprowadzono jakichkolwiek zmian w profilu wytwarzania, a niewielkiemu wzrostowi uległa liczba spółdzielni, w których podjęto wytwarzanie nowych produktów. Natomiast w gwałtownie malejącej z roku na rok liczbie spółdzielni mleczarskich nie planowano zmian w profilu programu produkcyjnego, a podjęcie wytwarzania nowych wyrobów zgłaszano z coraz wyższego odsetka tych spółdzielni,

wzrosła także liczba tych podmiotów, w których zaniechano produkcji przestarzałych wyrobów lub usług.

Podsumowując, godne uwagi wydaje się przede wszystkim to, że we wszystkich poddanych badaniom rodzajach spółdzielni dostrzegalny był wzrastający wpływ malejącego popytu na spadek poziomu wytwarzania. Także zachodzące i planowane przemiany w profilu wytwarzania badanych spółdzielni mogą wskazywać na istniejący silny wpływ popytu wewnętrznego na sytuację rynkową tych podmiotów.

Biorąc pod uwagę ogólną sytuację gospodarczą kraju w okresie poddanym analizie oraz profil działania badanych spółdzielni, można również uzyskać potwierdzenie wniosków zawartych w niektórych opracowywanych w tym czasie analizach ekonomicznych. Szybki spadek tempa wzrostu produktu krajowego brutto, zmniejszenie dochodów zatrudnionych w gospodarce narodowej oraz wzrost poziomu bezrobocia wywarły zdecydowany wpływ na zachowania obydwu grup podmiotów uczestniczących w grze rynkowej. Zmniejszenie wydatków konsumentów spowodowało zaostrzenie walki konkurencyjnej oraz stopniowe eliminowanie z rynku przedsiębiorstw niebędących w stanie dostosować się do pogarszającej się koniunktury.

Zgodnie z wyrażonymi przez ankietowaną kadrę kierowniczą opiniami w tym okresie zauważalna okazała się także zmiana struktury podmiotów gospodarczych stanowiących główne zagrożenie konkurencyjne dla spółdzielni. Zmniejszeniu uległa liczba małych przedsiębiorstw należących do pojedynczych osób, prowadzących głównie działalność handlową. W ocenie respondentów wzrosło natomiast znaczenie zagrożenia konkurencyjnego ze strony przedsiębiorstw zagranicznych w Polsce, importerów na rynek krajowy oraz przedsiębiorstw posiadających formę spółki, dysponujących często większym kapitałem, sprawnie zarządzanych, zdolnych do sprostania zaostrzającej się konkurencji w warunkach malejącego popytu oraz spadku cen na niektóre towary i usługi.

Z otrzymanych informacji można także wyciągnąć wniosek o zbliżonym charakterze wyników opracowań niektórych instytucji prognozujących sytuację gospodarczą kraju oraz opinii na ten temat wyrażanych przez przedstawicieli naczelnej kadry kierowniczej przedsiębiorstw reprezentujących spółdzielczą formę organizacyjno-prawną. Pozyskane od tej części kadry zarządczej dane mogą również świadczyć o podejmowanych w tych przedsiębiorstwach próbach dostosowywania możliwości wytwórczych oraz struktury produkcji do przewidywanych zmian sytuacji rynkowej oraz zmieniających się potrzeb odbiorców, w celu stworzenia realnych podstaw do podjęcia skutecznej rywalizacji z funkcjonującymi na rynku konkurencyjnymi podmiotami gospodarczymi. Wskazują na to ujawnione w niektórych spółdzielniach zamiary rozwijania zdolności wytwórczych, zwiększenia produkcji lub unowocześnienia oferty produkcyjnej, których realizacja powinna umożliwić sprostanie wzrastającym wymaganiom nabywców.

Z uwagi na przewidywane zmniejszenie liczby podmiotów konkurencyjnych o zbliżonym profilu działania, w przyszłości powinna nastąpić poprawa sytuacji rynkowej tych spółdzielni, które przetrwają trudności charakterystyczne dla okresu recesji gospodarczej.

Bibliografia

- Dyka S. (red.), 1999, *Badania koniunktury w spółdzielniach*, Katedra Spółdzielczości KZiF SGH, Warszawa.
- Grzegorzewski P. (red.), 2000, *Badanie koniunktury w spółdzielniach — kontynuacja*, Katedra Spółdzielczości KZiF SGH, Warszawa.
- Grzegorzewski P., 2001, *Badanie koniunktury w spółdzielniach (kontynuacja)*, Zakład Spółdzielczości, Katedra Zarządzania Przedsiębiorstwem KZiF SGH, Warszawa.
- Grzegorzewski P. (red.), 2000, *Wejście Polski do Unii Europejskiej szansą czy zagrożeniem dla polskich spółdzielni*, Katedra Spółdzielczości KZiF SGH, Warszawa.
- Grzegorzewski P., 2001, *Wejście Polski do Unii Europejskiej szansą czy zagrożeniem dla polskich spółdzielni*, Zakład Spółdzielczości, Katedra Zarządzania Przedsiębiorstwem KZiF SGH, Warszawa.
- Kondratowicz A., Maciejewski W. (red.), 1996, *Mate i średnie przedsiębiorstwa w Polsce, badania empiryczne 1992–1996*, Centrum im. Adama Smitha, Warszawa.
- Skowronek-Mielczarek A., 2002, *Źródła zewnętrznego finansowania małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce*, „Monografie i Opracowania” nr 499, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.

A b s t r a c t Market Situation and Competitiveness of Co-operatives in the Last Years of the 20th Century and in the First Years the 21st Millenium

A

This article includes the presentation of the results of empirical research, which was conducted among managers of consumers' co-operatives ("Społem" PSS), co-operative creameries and "Samopomoc Chłopska" co-operatives and concerned economic situation of those entities. From many important, current problems the co-operatives which are specific organizational-proprietary form of conducting economic activity, have to deal with, the research concentrated only on empirical material which could be obtained through a survey which included opinions about:

- the market situation of co-operatives and the level of their competitiveness,
- productive capacity of co-operatives and their production profile.